

УДК 340.330.11(045)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27>**Надія Левицька,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри основ права України

Львівського національного університету імені Івана Франка

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВІ

У статті проводиться теоретико-правове дослідження використання цифрових технологій у праві. Цифровізація суспільних відносин охоплює використання сучасних цифрових технологій у різних сферах діяльності людини. Цифрові технології є невід'ємною частиною нашого суспільства, появою нової конфігурації суспільних відносин на основі використання соціальних мереж, інтернету інших інформаційно-комунікаційних технологій. Нині, у добу комп'ютеризації та високих технологій, право стає не тільки засобом, інструментом, який забезпечує цифровізацію економіки, а й об'єктом впливу цифровізації. Право переформатовується, зазнаючи змін у формі, змісті, системі, структурі, механізмі дії та динамічно трансформується. У процесі дослідження виявлено, що нові цифрові технології стимулюють створення нових концептуальних підходів у правовому регулюванні та перспективи розвитку української правової системи. Проведено аналіз впливу цифрових технологій на систему права, які спричинили переформування комплексних галузей права, переосмислення норм права, формування правових інститутів цифрових прав. Розглянуто питання законодавчого регулювання у сфері використання цифрових технологій в різних галузях права. Охарактеризовано значимість цифрових технологій, яка зумовлена виникненням нових суб'єктів та об'єктів правовідносин. Основні теоретичні проблеми, що виникли в результаті проведеного дослідження, дозволили запропонувати рекомендації, які сприяють удосконаленню законодавства в цифровій економіці, а також підвищенню ефективності використання інституту цифрових технологій. На підставі проведеного аналізу нормативно-правової бази з питань використання цифрової економіки у правовому середовищі України можна стверджувати, що для даної сфери характерна термінологічна невизначеність та певна суперечність. У результаті наукового пошуку визначено, що цифрова економіка – це система економічних, соціальних та культурних відносин, яка базується на використанні цифрових технологій. Поява такого феномена, як цифрова економіка, спричиняє розширення меж сфери правового регулювання. Сформульований висновок, що законодавцю слід піти шляхом вироблення такого механізму, де б конкретизувалися сфери реалізації цифрової економіки, головною із яких має бути забезпечення інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: цифровізація права, цифрові технології, цифрова економіка, цифрові правовідносини, система права, суб'єкти цифрової технології, об'єкти цифрової технології, цифрові норми, цифрове законодавство.

Постановка проблеми. Сучасні технології будучи фактором динамічного розвитку, ведуть до розвитку цифровізації, яка стала результатом розширення використання сучасних цифрових технологій у різних сферах діяльності людини. Цифрове поле сьогодення змінює природні закони, а віртуальний простір, що став реальним чинником суспільних відносин, переформатовує традиційні уявлення про способи та механізми зберігання, обігу та захисту інформації. Цифровізація спричинила зміну в свідомості людини, її сприйняття реальності поза цифровим або інформаційним простором. Найважливішими факторами господарської діяльності та підприємництва стають цифрові технології та послуги, серед яких: Інтернет речей (Internet of things), штучний

інтелект та машинне навчання (Artificial intelligence & Deeplearning), технології, що ґрунтуються на принципах розподіленого реєстру (Blockchain), «хмарні» комп'ютерні сервіси та обчислення (Cloud computing), «розумні» комплекси та пристрої (Smart everything), Великі дані (Big Data), віртуальна та доповнена реальність (Augmented & additive reality), сучасні біоінженерні технології (Biotech), системи кібербезпеки (Cybersecurity), соціальні мережі (Facebook, Twitter), цифрові двійники (Digital twins), цифрові технологічні платформи (агрегатори).

Нові технології вже зараз активно впроваджуються в економіку, кардинальним чином змінюючи процес виробництва, підхід до ведення бізнесу та бізнес-процеси. Сфера

дії права розширюється і все більше охоплює регулювання відносин, що складаються у віртуальному просторі. В усьому світі зростає питома вага суспільних відносин, які пов'язані з використанням комп'ютерних мереж, що передбачає необхідність забезпечення ефективної правової регламентації зазначених відносин. У вітчизняному законодавстві відсутній чіткий підхід до так званих мережних відносин. У контексті права у зарубіжній науці цифровізація розглядається як природний феномен, що виникає на шляху розвитку правової системи на сучасному етапі. У роботах зарубіжних авторів законотворча діяльність у цифровій технології розуміється, як: - збір громадської думки через онлайн-форуми; - розробка законопроектів за допомогою онлайн-механізмів; - координація онлайн-консультацій щодо законопроектів; - онлайн-голосування запропонованих законопроектів; - надання онлайн-доступу до чинного законодавства та забезпечення тлумачення чинного законодавства [1]. А проблема цифрових технологій у правотворчій діяльності, на думку Д. Хоуса, має два аспекти: створення законів, що регулюють сферу цифрових технологій, і вплив цифрових технологій на правотворчу діяльність та її здійснення в умовах цифрового розвитку [2]. У вітчизняній науці дослідження спрямовані на освітлення окремих, відносно вузьких досліджуваних об'єктів, збагачуючи доктринальні знання. Осмислення правових явищ, пов'язаних зі світовим розвитком технологічних інновацій, які чинять вирішальний вплив на суспільство, дає підстави для дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові аспекти використання цифрових технологій, цифровізації економіки були предметом розгляду в працях таких науковців, як : О. Архипська, О. Вишневський, О. Баранов, О.Вінник, М. Демкова, С. Дзюба, С. Коляденко, І. Клименко, М. Кузьміна, В. Ляшенко, В. Нестерович, А. Семенченко, В. Фіщук, К. Шваб, О. Язвінська та ін. Зазначена наукова проблематика з різних точок зору розкривається в науково-правових публікаціях знаних зарубіжних вчених, серед яких виділимо роботи Б. Ван Арка, Д. Енгельбарта, С. Гуршетана, Дж. Ліклайдера, Д. Марка, Д.Хоуса та ін. Тим не менше вважаємо, що дослідження, присвячені питанням використання цифрових технологій у правовій сфері, досі потребують ґрунтовного аналізу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування впливу цифрових технологій, цифровізації економіки на правову сферу. Розвиток

цифрової економіки призвів до виникнення нових суспільних відносин, що у свою чергу – до створення теоретичного підґрунтя нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Вплив цифрових технологій та цифровізації права на державно-економічні та суспільні відносини в Україні є предметом дискусій юристів та наукових співтовариств. У багатьох країнах світу йде пошук моделі нормативного правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій. З огляду на це, основною метою нормативного регулювання є формування нового регуляторного середовища, що забезпечує сприятливий правовий режим для виникнення та розвитку сучасних технологій [3].

Під впливом цифрової технології та цифровізації відбувається розвиток «цифрової економіки», яка стимулює розвиток сучасного права. На національному рівні це закріплено в урядовій Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, що спрямована на прискорення технологічного розвитку України та забезпечення пришвидшеного впровадження цифрових технологій в економіці та соціальній сфері країни [4]. Створена нова державна програма, викликана появою нових суспільних відносин, які безпосередньо виникають, реалізуються в цифровому середовищі, пов'язані з процесами цифровізації та цифрової трансформації традиційних суспільних відносин, яка і буде формувати нове законодавство, новий підхід до понять, а також нові узгоджені, несуперечливі правові норми та правові інститути, нові права та обов'язки. Ціль розробки Концепції зумовлена необхідністю систематизування нормотворчості та, відповідно, правозастосування, моніторингу правозастосування та оцінки фактичного впливу у сфері цифрової економіки базових понять, базових принципів. Поняття «цифрова економіка» являє собою відносно нове явище. Визначень поняття «цифрова економіка» існує багато у світовій літературі. Те чи інше поняття є відображенням часу та сучасних трендів, особливо у сфері технологій. У результаті наукового пошуку визначено, що цифрова економіка – це система економічних, соціальних та культурних відносин, яка базується на використанні цифрових технологій. Поява такого феномена, як цифрова економіка, спричиняє розширення меж сфери правового регулювання. На думку О. Вінник, формування цифрової економіки та її соціальне спрямування вимагає адекватного

правового регулювання, важливою частиною якого є визначення понять, що її характеризують (суб'єкти, об'єкти, засоби, зв'язки, тощо), насамперед потребує вирішення проблема уніфікації термінів, притаманних цифровій економіці, їх закріплення в кодифікованому акті, яким може бути навіть Закон «Про цифрову економіку» [5, с. 165]. Нормативно-правове регулювання цифрової економіки в Україні спирається на регулювання традиційної форми. При цифровій економіці можлива поява регуляторів суспільних відносин, які є альтернативні праву, що складаються у віртуальному просторі. Найвне законодавче поле може бути застосоване до цифрової економіки, але через зростання диспозитивності правового регулювання припиниться домінування публічного права над приватним, яке характерне для вітчизняного правопорядку. У правовому регулюванні цифрової економіки виникають серйозні проблеми з втіленням економічної термінології та наданням їй юридичного змісту. Створюючи правові норми, що регулюють економічні відносини, потрібно дотримуватись балансу між потребами здійснення економічної норми як якогось ідеалу або моделі в правовій формі.

Вплив цифрової економіки може розглядатися як результат поширення, впровадження, а також створення нового технологічного середовища для системи права як на національному, так і на міжнародному рівні. Цифрова економіка формує запит на формування комплексних галузей права на основі особливих правових режимів та принципів. До складу комплексних галузей входять норми інших галузей права, у них використовуються методи регулювання з різних галузей права. Комплексні галузі права на відміну від основних галузей займають певне, нерівнозначне з ними місце, а також розвивають та доповнюють усю систему права. Вони регулюються за допомогою законодавчого простору, в який входять норми різних галузей права. Для регулювання комплексних галузей права має бути врахований підхід, що застосовується в галузях законодавства комплексного характеру, в частині обігу даних, штучного інтелекту, технологій децентралізованого ведення реєстрів тощо. Виникає необхідність пристосування правових інститутів до продиктованих умов. Чинні правові норми не забезпечують повною мірою системного підходу до формування цифрової економіки, а інколи призводять до фрагментарності регулювання, що не дозволяє повною мірою реалізувати переваги цифрової економіки. Норми «класичних» правових конструкцій повною мірою не можна

застосовувати до нових відносин, що вимагає перегляду чинних правових режимів.

Відсутність однакового поняття, починаючи із самого поняття «цифрова економіка», також впливає негативно на правове регулювання відносин. Мають певну специфіку суспільні відносини в частині їх суб'єктивного складу, об'єкта та предмета, умов виникнення, зміни та припинення, що зумовлює необхідність їх комплексного регулювання.

Суспільні відносини зачіпають інтереси різних суб'єктів права, що вимагає чіткої регламентації їхніх прав та обов'язків. У цих правовідносинах суб'єктами виступають юридичні або фізичні особи за допомогою цифрових ідентифікаторів (квасисуб'єктів), включаючи комп'ютерні коди, IP-адреси, персональний ідентифікатор (ID номер), умовні позначення (nick-name й ін.), а також цифрові істоти (штучний інтелект у різних формах, цифрові двійники та ін.). Регуляторами, які надають за запитом відомості своїх цифрових баз даних, цифрових та електронних реєстрів або здійснюють збір даних, можуть бути суб'єкти – державні органи. Нетиповим учасником відносин може бути цифрова істота-робот. У резолюції Європейського Парламенту на основі розробленого Комітетом з правових питань документа – рекомендації «Норми цивільного права з робототехніки» [6] вказано на необхідність визначення особливого правового статусу для роботів у довгостроковій перспективі таким чином, щоб хоча б найбільш складні автономні роботи могли бути наділені статусом електронних осіб, які несуть відповідальність за свої дії та можуть приймати незалежні рішення чи іншим чином незалежно взаємодіяти з третіми особами. Це перша спроба оформлення комплексного підходу до регулювання робототехніки. Виникають нові суб'єкти – нелюдські істоти, які наділені відмінними від людських можливостями, що відкрилися поведінкою людини до рівня машини та машини до рівня людини і беруть участь у цьому процесі.

Нові об'єкти, які раніше не існували та знайшли своє відображення в суспільних відносинах, вимагають з'ясування їхньої природи та можливостей правового регулювання відносин. Деякі нові об'єкти не потребують нового правового регулювання, щодо них цілком можуть бути застосовні чинні правові норми. Стосовно інших нових об'єктів необхідне певне коригування законодавства або розробка нового правового регулювання, з огляду на їх унікальний характер та властивості. Об'єктами у цифровому полі можуть бути об'єкти, створені комп'ютерними програмами в результаті математичних обчислень (алгоритмів),

цифрові записи, віртуальне майно, «цифрові двійники», технологічні платформи (соціальні мережі, промисловий Інтернет, месенджер, онлайн торгові майданчики, інформаційні ресурси та ін.), «хмарні» комп'ютерні обчислення, доменні імена, засоби індивідуалізації цифрових пристроїв (IP-адреси, акаунти та особисті дані в соціальних мережах) та багато інших.

Сучасне законодавство неповною мірою відповідає потребам часу, часто трапляється невідповідність об'єкта регулювання застосовуваним до нього правовим засобам та інструментам. Можлива поява нової форми нормативного правового акта, в тому числі цифрового закону з мінливим змістом, який буде виступати гнучким регулятором суспільних відносин. У цих умовах потрібно вже існуючі правові норми, правові інститути адаптувати до цифрової економіки, при цьому апробувати принципово нові моделі правової регуляції, конструювання певних механізмів їх взаємодії з правом. Так, наприклад, у цивільному законодавстві потрібно врахувати особливості правового регулювання обороту віртуальних об'єктів у цифровому просторі без використання законних платіжних засобів як одиниць розрахунку та безпосередньої взаємодії контрагентів як сторін зобов'язання; проблеми правового регулювання установчих документів юридичних осіб в умовах цифрової економіки та розвитку наднаціональної інтеграції; перспективи правового регулювання діяльності та складу публічних реєстрів юридичних осіб, нерухомості; звернути увагу на нові вимоги до змісту та форми цифрової оферти і акценту.

У сфері підприємницької та іншої економічної діяльності цифрові технології здатні автоматизувати правове забезпечення цивільного обороту у так званих смарт-контрактах. Виконуючи укладений договір, наприклад купівлі-продажу, продавець не може бути абсолютно впевнений в тому, що отримає гроші за товар, а покупець не впевнений, що він отримає товар від продавця. Смарт-контракти суттєво змінять нинішні уявлення про виконання зобов'язань та вплинуть на весь цивільний оборот. Впровадження смарт-контрактів пов'язані з прискореним проникненням у наше життя технології блокчейн, куди можна записувати дати народження людей, фінансові транзакції, відбитки пальців, зберігати відомості про такі документи, як дипломи, паспорти, водійські права тощо.

У законодавстві про судочинство займе відповідне місце штучний інтелект, електронні засоби організації роботи суду (електронний документообіг, електронні справи, інтелектуальні системи аналізу матеріалів справ, електро-

нна участь у процесі (відео-конференц-зв'язок, електронні повістки та СМС-повідомлення, електронні копії матеріалів). Водночас потрібно враховувати наявні напрацювання в електронному правосудді (закони України «Про доступ до судових рішень» [7], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» [8], «Про судоустрій і статус суддів» [9], Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [10], наказ Державної судової адміністрації «Про затвердження Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження» [11] тощо). У виконавчому провадженні можуть істотно розширитися межі заходів з його цифровізації, у тому числі розвиток електронної взаємодії між учасниками процесу, судами, органами та організаціями під час виконання судових рішень. У доказовій базі цифрові технології значно прискорять її якість, а саме цифрові сліди як електронні докази; нові види судових експертиз.

Результати інтелектуальної власності потрібно використовувати для потреб цифрової економіки у частині захисту авторських прав на комп'ютерні програми, створити національні інноваційні структури (центри, технополіси, наукові парки та технопарки) з розробки конкурентоспроможного програмного забезпечення. Нові цифрові технології вимагають правового регулювання у нових умовах використання патентів, товарних знаків, комерційних позначень, ноу-хау та інших об'єктів інтелектуальної власності, стимулюють адаптацію режимів їх правової охорони, а також способів адаптації захисту інтелектуальних прав до нових умов у цифровій сфері.

Висновки

Підсумовуючи наведені результати дослідження використання цифрових технологій у правовій сфері, треба зазначити таке.

Суспільні відносини, що виникають у цифровому середовищі, їх особливі властивості необхідно враховувати у нормативно-правовому регулюванні. Правова система в Україні допускає використання м'якого права, де основними інструментами наявної регуляторної моделі є норми саморегуляції, що дозволяють створити особливу форму регулювання. Інтернет-спільнотою давно використовуються неформалізовані, вироблені самими Інтернет-користувачами та власниками Інтернет-ресурсів кодекси професійної етики, які, безумовно, впливають на розвиток цифрової економіки та повній мірою не досліджені. Першочерговим завданням є усунення недоліків – дефектів

та прогалин у законодавстві. Незначна зміна регулювання часто вимагає внесення поправок до закону. При цьому виникає обмеженість деяких органів, що виконують функції управління в окремих галузях економіки, в можливості швидко адаптувати вимоги до нових явищ цифрових технологій. Тому потрібне використання гнучких регуляторів, насамперед правових експериментів для врегулювання відповідних суспільних відносин. У зв'язку з цим основною метою правового регулювання інституту цифрових технологій є формування нового регулятивного середовища, яке буде забезпечувати сприятливий правовий режим для виникнення та розвитку інноваційної діяльності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Mark D.R. and Gurchetan S.G. Making laws in a digital age, 2014. URL: <https://www.parliament.uk/documents/speaker/digital> (дата звернення: 17.07.2019).
2. Howes D. e-Legislation: Law-Making in the Digital Age, 2001. URL: <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/7513733-47.1.Howes.pdf>. (дата звернення: 17.07.2019).
3. Вайпан В.А. Основы правового регулирования цифровой экономики. Право и экономика. 2017. № 11. С. 5–18.
4. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80.2>. (дата звернення: 17.07.2019).
5. Вінник О. Регулювання відносин у сфері цифрової економіки: проблеми термінології. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 163–166.
6. European Parliament Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) / *European Parliament*. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//> (дата звернення: 17.07.2019).
7. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 17.07.2019).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 4 липня 2012 р. № 5041-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5041-17> (дата звернення: 17.07.2019).
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 17.07.2019).
10. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF> (дата звернення: 17.07.2019).
11. Про затвердження Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження : наказ Державної судової адміністрації від 7 листопада 2016 р. № 227. URL : <http://court.gov.ua/userfiles/nak227.pdf> (дата звернення: 17.07.2019).

The article provides a theoretical and legal study of the use of digital technologies in law. The digitalization of social relations encompasses the use of modern digital technologies in a wide variety of areas of human activity. The use of digital technologies is an integral part of our society, the emergence of a new configuration of social relations based on the use of social networks, the Internet of other information and communication technologies. Nowadays, in the age of computerization and high technology, law is not only a tool, a tool that provides the digitalization of the economy, becomes the object of digitalization. Law is transformed by changes in form, content, system, structure, mechanism of action and is dynamically transformed. The study revealed that new digital technologies stimulate the creation of new conceptual approaches to legal regulation and the prospects for the development of the Ukrainian legal system. The analysis of the impact of digital technologies on the system of law, which caused the emergence of new complex branches of law, rethinking the rules of law, the formation of legal institutions of digital law. Issues of legislative regulation in the use of digital technologies in various fields of law are considered. The importance of digital technology is characterized in the emergence of new subjects and objects of legal relations. The main theoretical problems that emerged from the research made it possible to offer recommendations that help improve legislation in the digital economy, as well as increase the efficiency of the use of the Institute of Digital Technologies. Based on the analysis of the regulatory framework on the issues of ensuring the development of the digital economy of Ukraine, it can be argued that terminological ambiguity and some controversy are characteristic in this field. As a result of a scientific search, the digital economy is a system of economic, social and cultural relations based on the use of digital technologies. The emergence of such a phenomenon as the digital economy is expanding the scope of legal regulation. The conclusion is made that the legislator should go the way of developing such mechanism, which would specify the spheres of digital economy implementation, the main of which should be ensuring the information security of the state.

Key words: digitalization of law, digital technologies, digital economy, digital legal relations, system of law, subjects of digital technology, objects of digital technology, digital norms, digital law.